Foto: Finn Larsen, Norsk Teknisk Museum.

Uhørte stemmer og glemte steder

– fortellinger fra utviklingshemmedes historie

Av Ellen Lange og Olav Hamran
Nasjonalt medisinsk museum / Norsk Teknisk Museum

På 1900-tallet ble tusenvis av nordmenn plassert på institusjoner med samlediagnoser som «åndssvak» og «psykisk utviklingshemmet». Mange bodde der i flere år. Ofte lå institusjonene langt borte fra hjemstedet og familien. Gjennom HVPU-reformen og nedbygging av sentralinstitusjonene, fikk menneskene på og rundt disse institusjonene andre boformer og andre tilbud. De fikk nye muligheter for livsutfoldelse – og nye utfordringer.

Fra utstillingen *Uhørte stemmer og glemte steder,* slik den sto på Emma Hjorth Museum og Dokumentasjonssenter i september 2009. Foto: Finn Larsen, Norsk Teknisk Museum.

Innsamlings-, dokumentasjons- og formidlingsprosjektet *Uhørte stemmer og glemte steder* har pågått siden 2006. Prosjektet ønsker å bringe frem nyanserte erfaringer fra de mange menneskene som har vært og er berørt av utviklingen på dette feltet. En grunnleggende ambisjon er å skape en arena der en rekke ulike aktører og stemmer fra perioden før og etter HVPU-reformen kan få komme direkte til orde.

Gjennom nettsiden www.institusjon.no, vandreutstillingen *Uhørte stemmer og glemte steder* og en miniutstilling til skoler, bibliotek og andre offentlige arenaer, ønsker prosjektet å legge til rette for møter mellom publikum og et forskjelligartet fortidig og nåtidig tekst-, bilde-, film- og gjenstandsmateriale. Prosjektet er forankret i Medisinhistorisk museums-nettverk (et nettverk initiert av Statens senter for arkiv, bibliotek og museum, ABM-utvikling) og er et samarbeid mellom Sør-Troms Museum avdeling Trastad Samlinger, Emma Hjorth Museum og Dokumentasjonssenter, Nasjonalt medisinsk museum / Norsk Teknisk Museum, Sverresborg Trøndelag Folkemuseum og Bymuseet i Bergen.

Uhørte stemmer og glemte steder er i hovedsak finansiert av Helsedirektoratet og ABM-utvikling. Prosjektet er med i ABM-utviklings BRUDD-nettverk som er et prosjekt for kritisk formidling, for å fremme arbeidet med marginaliserte

Prosjektleder for utstillingen, Unn Hovdhaugen, gjør siste finpuss før åpning. Foto: Marie Skoie, Norsk Teknisk Museum.

historier og med vanskelige, ubehagelige og tabubelagte emner og fortellinger.

Vi ønsker at formidlingen fra prosjektet *Uhørte stemmer og glemte steder* skal rette seg mot og utfordre folks forutforståelser av omsorgen for utviklingshemmede i Norge. Vi forsøker å bringe en rekke forskjellige «fortellingsbærere› i tale; planer, bygninger, strategier og reformer, øyenvitner og avstandsbetraktninger fra ulike steder og tider over hele landet. Noen av de beretningene som framkommer, er kjente fra før. Andre har knapt vært eller er knapt hørbare i det offentlige ordskiftet. Noen er i sin essens harmoniserende, andre peker mot vanskelige, tabuiserte og det som framstår som uløselige valgsituasjoner og problemområder.

Det er et selvstendig mål å synliggjøre institusjonene og samtidig åpne for en ettertidig refleksjon over disse institusjonenes historie. Dette er viktig for dem som har levd og eller arbeidet på disse institusjonene. Og er også viktig ut fra andre samfunnsmessige hensyn og i forhold til dagens debatt og politikkutforming.

Nettsiden

Et første mål for prosjektet var etableringen av en nettside. Etter å ha arbeidet i omtrent et års tid med innsamling av materiale og strukturering av siden, ble www.institusjon.no åpnet 3. november 2008. Et viktig element på nettsiden er et norgeskart, der besøkende kan klikke seg inn på de 22 sentralinstitusjonene som har eksistert i Norge. Videre kan man lese

personlige beretninger – fra mennesker som selv har utviklingshemning (på nettstedet kalt hovedpersoner), pårørende, ansatte i omsorgen for utviklingshemning og andre som har egne opplevelser. Man kan også se en rekke filmer, fotografier og fotoserier.

I tillegg til å være en viktig del av formidlingen fra prosjektet, er nettsiden en sentral innsamlingsarena for personlige beretninger og annet minnemateriale. Prosjektet har siden åpningen av nettsiden mottatt en rekke henvendelser fra mennesker som ønsker å dele sin historie. Det mest omfangsrike materialet som så langt har blitt stilt til disposisjon for prosjektet er de omkring 300 dagbøkene, 100 brev/kort og 40 tegningene som er bevart etter Åse Marit Olsen (1941–2005). Olsen vokste opp i fosterhjem. Hun kom til Emma Hjorths Hjem på 1950-tallet. Senere ble hun overført til Dagsrud-heimen, der hun var på ulike avdelinger. De siste tiårene av livet bodde hun i egen bolig i Skien. Arkivet etter henne inneholder en mangfoldig tekstlig og visuell produksjon. Prosjektet arbeider for å kunne formidle større deler av dette bemerkelsesverdige materialet, der man kommer svært tett inn på et menneske i ulike stemninger og livsfaser. Olsen gir en sjelden og tydelig stemme fra en side av omsorgen for utviklingshemmede som det ikke eksisterer så mange beretninger fra.

Åse Marit Olsen (1941–2005) avbildet i forbindelse med feiringen av 20 år i egen bolig. Foto: Varden.

Åsa Marit Olsen beskriver her noen av opplevelsene hun hadde ved Emma Hjorths Hjem, dit hun kom på 1950-tallet. Bildet inngår i en serie bilder hun laget i perioden 1995–97.

Utstillingen

Gjennom filmer, lyd- og bildefortellinger, fotografier og korte tekster forteller en rekke mennesker historier fra tidligere tiders institusjonsliv og fra samtiden. Vandreutstillingen har et noe mer nåtidig fokus enn nettstedet. Den er strukturert rundt 11 «moduler». Seks av dem tar utgangspunkt i institusjoner, fem i personlige fortellinger. I institusjons-modulene møter man mennesker og historier, tekster og bilder fra Emma Hjorths Hjem, Bakkebø, Trastad, Klæbu Pleiehjem/Hallsetheimen, Helgeseter og vekstbedriften Nordnes verksteder. Videre presenteres Rune som flyttet hjemmefra som 53-åring, Harald som har bodd på åtte ulike institusjonsavdelinger og som nå bor sammen med sin kone i tilrettelagt bolig, Ingvill som er mor til sterkt pleie-trengende Martine på 15 og Ingjerd som vokste opp på sentralinstitusjonen Toftes Gave der faren var forpakter. I tillegg inneholder utstillingen ulike fotoserier, fem lyd- og bildefortellinger laget av ungdom med utviklingshemning og utdrag fra en rekke dokumentarfilmer.

Utstillingen åpnet 10. september 2009 på Emma Hjorth Museum og Dokumen-tasjonssenter, og 21. oktober 2009 på Nasjonalt medisinsk museum / Norsk Teknisk Museum. Den vil deretter vandre mellom de andre museene som deltar i prosjektet, samt til Dalane Folkemuseum.

For oppdatert vandreplan, se nettsiden www.institusjon.no.

Miniutstilling

Deler av stoffet fra nettstedet og utstillingen, ikke minst de mange filmene og lyd- og bildefortellingene, vil bli redigert sammen til en miniutstilling til bruk for institusjoner, skoler, mindre museer og bibliotek. Det har hele tiden vært et grunnleggende mål for prosjektet å komme i dialog med tidligere beboere, ansatte, pårørende, barn og beslutningstakere på ulike nivåer og andre grupper som er knyttet til utstillingens tema, og å gi flest mulig anledning til å oppleve utstillingen. Utstillingens fortellinger berører mennesker overalt i hele landet. Miniutstillingen vil være et viktig virkemiddel for å tilgjengeliggjøre prosjektmaterialet, ikke minst i de delene av landet der reiseavstandene er store.

Underliggende problemstillinger

Hvor, hvordan og i hvilken grad utviklingshemmede har blitt konstituert og etablert som en egen kategori er en gjennomgående spørsmålsstilling i prosjektet. Det er en slående forskjell mellom situasjonen da sentralinstitusjonene ble bygd opp fra 1950-årene og framover og den situasjonen i tida etter HVPU-reformen. I den første perioden fant det sted en tydelig definering av den gruppen mennesker som kom til å bo på institusjonene. I den siste perioden har det vært et mål å oppløse deler av disse forståelsene. Utstillingen søker å være en arena for refleksjon omkring disse kategoriseringene og forståelsene, som jo genererer en rekke svært utfordrende spørsmålsstillinger innenfor ulike deler og nivåer av samfunnslivet: Prosjektet bidrar til å diskutere synet på menneskeverd, på samfunnsdeltagelse og på inkludering og ekskludering. Det tematiserer også ulike forståelser av kunnskap, av utvikling og sosialisering, familieliv og livskvalitet.

En annen grunnleggende problematikk er spørsmålet om fordelinger og forståelser av makt og ansvar. Hjelp og omsorg bærer i seg elementer av maktbruk. På samme måte som det på sentralinstitusjonene i tiårene fra 1950-årene og framover ble utviklet (varierende med tid og sted) ulike balanser mellom institusjonalisert maktbruk og institusjonalisert omsorg, har makt og omsorg blitt utøvd og avveid i tida etter HVPU-reformen, men da øyensynlig på en annen måte enn i tiårene før. Det er et mål at prosjektet skal bidra til å synliggjøre forskjeller og forskyvninger innenfor synet på maktbruk og omsorg, på avmakt og kontroll. Videre er det et mål å løfte fram ulikheter i ansvarsfordelingen mellom enkeltindivider, familie og offentlige institusjoner og instanser. Sentralinstitusjonene var synlige uttrykk for et offentlig ansvar for enkeltmennesker, familier og pårørende. Samtidig synliggjorde institusjonene en rekke private initiativer for å ivareta et kollektivt ansvar. Etter HVPU-reformen synes det som det kollektive ansvaret er vanskeligere å få øye på. Prosjektet ønsker å bidra til en refleksjon over produksjonen og fordelingen av ansvar og frihet på dette området i de siste tiårene.

• • •